

ОСОБЛИВОСТІ ВЗАЄМОДІЇ У СИСТЕМІ СТОСУНКІВ «КЛАСНИЙ КЕРІВНИК-УЧНІВСЬКИЙ КОЛЕКТИВ»

Хоменко Є.Г.

Полтавський національний педагогічний університет імені В.Г. Короленка

Висвітлено психологічні особливості педагогічної взаємодії. Окреслено основні типи взаємодії у навчальному процесі. Проаналізовано особливості взаємодії між класним керівником і учнівським колективом в рамках системного підходу.

Ключові слова: взаємодія, педагогічна взаємодія, система, учнівський колектив.

Постановка проблеми. Зміни, що відбуваються останнім часом у системі освіти, передбачають глибоку перебудову всіх сторін життєдіяльності навчально-виховних закладів. Головними засадами реформи є гуманізація та демократизація освіти, за умови гуманізації стилю людських стосунків у головній ланці педагогічного процесу – системі «вчитель-учень». Зміст освіти кардинально змінюється, а отже і змінюються форми педагогічної взаємодії між учителем і учнями, зростають вимоги до учителя як до професіонала, а особливо до класного керівника. На сьогоднішній день, учитель, як представник суспільства, окрім передачі знань умінь і навичок в навчальному процесі, має забезпечувати максимально комфортні психологічні умови для своїх учнів, адже у процесі взаємодії люди впливають одне на одного не лише тим, що вони говорять, а й як говорять і діють. У процесі педагогічної діяльності класний керівник розв'язує багато завдань, одним із яких є завдання комунікативного характеру, адже процес навчання і виховання відбувається в умовах спілкування педагога і учнів. У минулому, в умовах тоталітаризму, між вчителем та учнями домінували авторитарні, однобічні стосунки, що створило бюрократичну атмосферу в закладах освіти. Зважаючи на це, найважливішим завданням реформи освіти на сьогодні є перебудова взаємодії між педагогом і учнями.

Аналіз останніх джерел і публікацій. Проблема педагогічної взаємодії останнім часом все більш цікавить дослідників. Зважаючи, що проблема педагогічної взаємодії перш за все виходить з аналізу педагогічного спілкування, слід наголосити, що розробленість проблеми педагогічного спілкування як комунікативного засобу поєднання діяльності учителя і учнів у вітчизняній психологічній науці і дала початок розробки терміну педагогічної взаємодії (Я.Л. Коломінський). Серед класиків вітчизняної психологічної науки, що цікавилися проблемою взаємодії учителя з учнями слід згадати Б.Ф. Ломова, О.О. Леонтьєва, О.В. Паригіна, В.А. Кан-Каліка тощо. Проблемою розробки ідеї педагогічної взаємодії займалися О.В. Киричук, В.Я. Ляудіс. Серед сучасних дослідників, що займаються розробкою ідей педагогічної взаємодії необхідно згадати Л.К. Велитченка, що досліджує психологічні основи педагогічної взаємодії, М.В. Камінську, що займається проблемою сумісної діяльності учителя

і учнів в теорії учбової діяльності в практиці розвиваючого навчання, З.Я. Ковальчук, що займалася розглядом міжособистісної взаємодії учителя із старшокласниками тощо. Зважаючи, що останніми роками широко використовується методологія системного підходу у психологічній науці доцільним є розглянути питання взаємодії в рамках цього підходу. В цілому, можна розглядати навчально-виховний процес як систему педагогічної взаємодії, який здійснюється на «суб'єкт-суб'єктному» рівні.

Спираючись на праці К.В. Седих, що займається дослідженням взаємодії в рамках системного підходу, можна розглянути особливості педагогічної взаємодії з позиції системного підходу.

Виявлення невирішених частин загальної проблеми. Якщо розглядати педагогічну взаємодію у системі стосунків «класний керівник-учнівський колектив», цікавим буде розглянути і складові цієї системи – а саме психологічні особливості «класного керівника» і «учнівського колективу» як двох цілісних одиниць системи, які складають спільну ланку в навчально-виховному процесі.

Мета статті. Спираючись на теоретичні і практичні розробки вітчизняних і зарубіжних психологів в рамках педагогічної взаємодії проаналізувати особливості взаємодії в системі стосунків «класний керівник – учнівський колектив».

Виклад основного матеріалу. У психологічній науці поняття взаємодія розглядається різнопланово. З погляду філософії ця категорія являє собою одну із загальних форм взаємозв'язку між явищами. Її суть полягає у зворотному впливі одного предмета чи явища на інше. Отож взаємодія відтворює процеси впливу об'єктів один на одного, їх взаємну зумовленість і породження одним об'єктом іншого.

Як зазначає Л.К. Велитченко, історично ідея педагогічної взаємодії сходиться до праць М.І. Новікова, П.Д. Юркевича, П.Ф. Каптерєва (сократичний, еро тематичний, евристичний спосіб навчання), К.Д. Ушинського (роль власної активності учня), Ф.І. Янковича де Мієрево, Х.А. Чеботарьова, М.Ф. Бунакова (якості особистості вчителя), М.І. Пирогова (взаємодія вчителя і учнів). Змістовно ж ця ідея полягає у поєднанні діяльності вчителя та учнів [1, с. 3].

Розглядаючи термін «взаємодія» необхідним є звернення до поглядів Б.Ф.Ломова,

О.М.Леонтьєва, які розглядають її як необхідну складову спілкування, наголошуючи на переважачій значущості цього компоненту. Причому взаємодія розглядається як обмін ідеями, інтересами, формування установок, засвоєння соціально-історичного досвіду. О.М. Леонтьєв підкреслює, що центральним моментом визначення спілкування є не «передача інформації», а взаємодія з іншими людьми, як внутрішній механізм життя колективу. На думку Г.М. Андрєєвої, інтеракція – це аспект спілкування, який виявляється в організації людини взаємних дій, спрямованих на реалізацію сумісної діяльності та досягнення спільної мети. Отже, взаємодія (інтеракція) є опосередкованою спілкуванню, адже завдяки йому люди можуть вступати у взаємодію [8, с. 5].

Інтерес до проблеми спілкування у вітчизняній соціальній психології (В.М. Соковнін, Б.Д. Паригін, Б.Ф. Поршнєв) сприяв її перенесенню в сферу педагогічної праці і виникненню терміну «педагогічне спілкування» (О.О. Леонтьєв) та його інтенсивній розробці (Г.В. Дьяконов, Л.В. Змієвська, В.А. Кан-Калік, Г.О. Ковальов, Є.Л. Малиновський, Н.І. Шеліхова) як комунікативного засобу поєднання діяльності вчителя та учнів [1, с. 4].

Як вказує О.О. Леонтьєв, педагогічне спілкування – це професійне спілкування педагога з учнями на уроці або поза ним (в процесі навчання і виховання), що має певні педагогічні функції і спрямоване на створення сприятливого психологічного клімату, оптимізацію навчальної діяльності і стосунків між педагогом і учнями всередині учнівського колективу.

В.А. Кан-Калік вважає, що спілкування у педагогічній роботі виступає, по-перше, як засіб вирішення учбових задач, по-друге, як соціально-психологічне забезпечення виховного процесу, по-третє, як спосіб організації взаємостосунків вихователя і дітей, які забезпечують успішність навчання і виховання [2, с. 21].

В.А. Семиченко визначає педагогічне спілкування як цілісну систему соціально-психологічної взаємодії педагога і вихованців, в яку входить: обмін інформацією, виховні впливи і організація взаємовідносин за допомогою комунікативних засобів [9, с. 17].

Конструктивний перенос ідеї педагогічного спілкування в соціально-психологічну парадигму міжособистісних стосунків вчителя і учнів із застосуванням положення В.М. М'ясищева про спілкування як єдність «ставлення» та «вираження» отримав логічне продовження у терміні «педагогічна взаємодія» (Я.Л. Коломінський) [4].

Термін «педагогічна взаємодія» як поняття в науковій літературі трактується неоднозначно – як процес безпосереднього чи опосередкованого впливу вчителя й учнів один на одного, який породжує їх взаємну обумовленість і зв'язок, взаємоперехід, взаємотворчість. Взаємодія вчителя й учнів – цілісна соціально-психологічна система, яка складається з єдності перцептивного (співсвідомість), комунікативного (спілкування) та інтерактивного (співробітництво, співтвор-

чість) компонентів, які взаємообумовлюють один одного: вчитель може зрозуміти внутрішній світ учня, спілкуючись з ним, довіра і відкритість у спілкуванні виникає за умови розуміння вчителем внутрішнього світу учня, результат співпраці та співтворчості залежить від передбачення емоційних реакцій іншої людини в конкретних ситуаціях.

Розглядаючи педагогічну взаємодію, О.В. Киричук виділяє її складові – передача теоретичних, практичних знань, духовних цінностей, – виховання у широкому розумінні, та психологічний контакт, взаєморозуміння педагога і вихованця – спілкування як форма вияву виховання. З огляду, що педагогічна взаємодія здійснюється у контексті «сумісної праці», автор визначає особливості та структуру «сумісної праці» як спільної діяльності за допомогою виокремлення у змісті поняття «діяльність» ознак, які власне і характеризують суб'єкта, як носія діяльності [3, с. 201].

Цікавий підхід до діалогічності взаємодії розробляється у працях В.А.Семиченко. Педагогічна система розглядається як динамічна суб'єкт-об'єктна система, в якій ролі суб'єкта і об'єкта виконує і педагог, і учні. Залежно від співвідношення їх суб'єктності вирізняються три випадки: учень – об'єкт, вчитель – суб'єкт; вчитель – об'єкт, учень – суб'єкт, який бере ініціативу у свої руки; збалансований розподіл суб'єкт об'єктних позицій між вчителем і учнем [9].

Як зазначає Л.К. Велитченко, психологічну основу педагогічної взаємодії утворюють: усвідомлення досвіду, відтворення та засвоєння змістовних і функціональних ознак інтерактивних ситуацій навчання та виховання; інтегративне поєднання способів суб'єкт-суб'єктних та суб'єкт-об'єктних дій вчителя і учня у подіях спілкування, навчання, виховання; установка учителя і учнів як узагальнене відображення їхнього інтерактивного досвіду. Відповідно до його дослідження, реальністю педагогічної взаємодії є особистісні (S – S) та діяльнісні (S – O) зв'язки учителя і учня, які за умов узгодженості діють як поєднаний суб'єкт стосовно спільного об'єкта. Ці взаємозв'язки відбиваються у свідомості вчителя і учня як факти взаємовідображення, особистісних та діяльнісних стосунків, що збагачують досвід та удосконалюють регуляцію [1, с. 15].

Зважаючи, що останніми роками в усіх галузях науки використовується методологія системного підходу, доцільно було б розглянути взаємодію учителя з учнями шкільного класу як певну систему. Взаємодію вчителя, зокрема класного керівника, з учнями класу можна розглядати як взаємодію двох систем. Перш за все, система характеризується цілісністю, що означає, що внутрішні взаємозв'язки між її елементами є визначними. Також, необхідно зазначити, що шкільний клас як система є гетеростатичною, адже це, перш за все соціальна система, бо її елементом є біосоціальна істота – людина, а отже вона постійно розвивається. Особистість класного керівника, так само є гетеростатичною системою в тому розумінні, що вона постійно «живиться» інформацією до моменту досягнення поставленої

мети, яка відбиває стан вищого рівня системи порівняно з вихідним [7, с. 89].

Класний керівник, є безпосереднім і основним організатором навчально-виховної роботи в школі, офіційна посада, що призначається директором школи для здійснення виховної роботи в класі. На сучасному етапі зазвичай, класний керівник виконує дві функції, окрім безпосередньо виховної, він одночасно виконує функції учителя-предметника. Окрім цього класним керівником виконуються організаторська (робота по всім педагогічним аспектам життєдіяльності класу і школи, формування особистості і колективу учнів); координуючу (встановлення позитивної взаємодії між усіма учасниками виховного процесу – педагогами, учнями, батьками); управлінську (контроль за динамікою розвитку особистості і колективу на основі ведення особистих справ і інших документів). Отже, можемо вважати «класного керівника» як повноцінну систему навчально-виховного процесу.

Розглядаючи взаємодію учителя з учнями певного класу треба усвідомлювати, що їх взаємодія є взаємодією двох систем, яка одночасно включає в себе інші підсистеми (мікрогрупи, діади), а також є частиною більших систем – школа, освітня система в цілому.

На думку Я.Л. Коломінського, клас чи інше більш менш постійне об'єднання людей завжди є цілісним, а отже є певною системою – учнівським колективом.

За визначенням А. Петровського колектив – це «живі» і дуже різні люди, пов'язані між собою складною системою міжособистісних стосунків, прагнучих до однієї мети, і готових здійснювати її різними способами [6, с. 257].

Отже, взаємостосунки між дітьми в шкільному класі необхідно розглядати як цілісну систему з її внутрішньою структурою і динамікою розвитку. Тож необхідним є вивчати ставлення кожного члена групи до інших і інших членів групи до кожного учасника. Неможна обмежуватися аналізом дружніх пар чи об'єднань в класі за інтересами: адже в дружні об'єднання входе невелика кількість учнів класу. Тож необхідним є вивчення стосунків у класі співставляючи з усім класом, як з цілісною і однорідною системою [5, с. 234].

К.В. Седих зазначає, що для соціальних систем характерна ієрархічна структура. Проте, коли системи вивчаються в динаміці, вони характеризуються стаціонарними і нестаціонарними

процесами; останні бувають прогресуючими (що розвиваються) і регресуючими (що деградують) [7, с. 94].

Виходячи з того, що вибрані нами системи (учитель і учні) належать до відповідної ієрархічної структури, впливає можливість вивчення їх, з одного боку, як певної цілісності, що взаємодіють із системами оточення, а з іншого – на основі встановлення структури, взаємодії та взаємозв'язків її підсистем.

Виходячи з дослідження К.В. Седих, взаємодія учителя з учнями класу побудована за 4 основними типами: лідерські опосередковане, пряме, альянсно-коаліційне, економічно-опосередковане. А стосунки учнів з учителями і класом побудовані складніше, виділені вісім типів конфігурацій, крім 4 типів, що співпадають з учительськими виділені: «павутиння», симбіотично-конфліктні, дистанційовано-конфліктні, «сонечко» [8, с. 16].

Тож, розглядаючи взаємодію у системі «учитель-учнівський колектив» необхідно акцентувати увагу не лише на їх взаємодію безпосередньо в спілкуванні, але і зважати на особливості підсистем, які можуть утворюватися всередині цієї системи, і на більші системи, до яких вона входить, зокрема система «школа», «освітня система» тощо.

Висновки та перспективи подальших розвідок. Отже, розглянувши педагогічну взаємодію вчителя і учнів у педагогічному процесі, виявлено, що термін педагогічна взаємодія має свої витoki з психологічного аналізу педагогічного спілкування і розвитку педагогічної психології як такої. Тож педагогічна взаємодія безпосередньо пов'язана з педагогічним спілкуванням і розкриває аспект своєрідного поєднання діяльності педагога і учнів. Дослідження у межах соціальної психології, психології особистості розширюють діапазон знань з проблеми педагогічної взаємодії. Взаємодія вчителя й учнів – цілісна соціально-психологічна система, яка складається з єдності перцептивного, комунікативного та інтерактивного компонентів, які взаємообумовлюють один одного. Розглянувши взаємодію учителя з учнями в рамках системного підходу, можна сказати, що їх взаємодія – це взаємодія двох систем, які є соціоцентричними, такими що розвиваються і впливають одна на одну, і одночасно є частинами більш складних систем. Основними типами взаємодії у системі «учитель-учні» є лідерський опосередкований, прямий, альянсно-коаліційний, економічно-опосередкований.

Список літератури:

1. Велитченко Л.К. Психологічні основи педагогічної взаємодії. автореф. дис. на здобуття наук. ступеня доктора псих. наук : спец. 19.00.07 «Педагогічна і вікова психологія» / Леонід Кирилович Велитченко. – Київ, 2006. – 51 с.
2. Кан-Калик В.А. Основы профессионально-педагогического общения / Виктор Абрамович Как-Калик: – Грозный : Чечено-Ингушский государственный университет им. Л.Н. Толстого, 1979. – 138с.
3. Киричук О. В. Діалог у контексті педагогічної взаємодії / О.В. Киричук // Діалогічна взаємодія у навчально-виховному процесі загальноосвітньої школи: Книга для вчителя / За ред. В.В. Андрієвської, Г.О. Балла, А.Г. Волинця та ін. – К. : ІЗМН, 1997. – 301с.
4. Коломинский Я.Л. Психология педагогического взаимодействия / Яков Львович Коломинский. СПб. : Речь, 2007. – 240 с.

5. Коломинский Я.Л. Ученик в системе личных взаимоотношений. / Яков Львович Коломинский. Социальная психология школьного класса. – Минск: «РУ Аинформ» – 2003.– 312 с.
6. Петровський А. В. Колектив, общение и развитие личности. // Хрестоматия по возрастной и педагогической психологии / под ред. И.И. Ильясова, В.Я. Ляудис. – М.: Просвещение. – 1981. – 423с.
7. Седих К. В. Психологія взаємодії систем: «сім'я і освітні інституції» : монографія / Кіра Валеріївна Седих. – Полтава : Довкілля, 2008. – 260 с.
8. Седих К.В. Психологія взаємодії сім'ї з освітніми соціальними інституціями.: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня доктора псих. наук : спец. 19.00.07 «Педагогічна і вікова психологія» / Кіра Валеріївна Седих. – Київ, 2012. – 35 с.
9. Семиченко В.А. Психологія педагогічної діяльності: навч. посіб. / Валентина Анатоліївна Семиченко. – К. : Вища школа, 2004. – 335 с.

Хоменко Е.Г.

Полтавский национальный педагогический университет имени В.Г. Короленка

ОСОБЕННОСТИ ВЗАИМОДЕЙСТВИЯ В СИСТЕМЕ ОТНОШЕНИЙ «КЛАССНЫЙ РУКОВОДИТЕЛЬ – УЧЕНИЧЕСКИЙ КОЛЛЕКТИВ»

Резюме

Отражены психологические особенности педагогического взаимодействия. Раскрыты основные типы взаимодействия в учебном процессе. Проанализированы особенности взаимодействия между классным руководителем и ученическим коллективом в рамках системного подхода.

Ключевые слова: взаимодействие, педагогическое взаимодействие, система, ученический коллектив.

Khomenko Y.G.

Poltava V.G. Korolenko National Pedagogical University

FEATURES OF CO-OPERATION IN SYSTEM OF RELATIONS «CLASS TEACHER – STUDENT'S COLLECTIVE»

Summary

The psychological features of pedagogical co-operation are reflected. Outlined basic types of co-operation in an educational process. The features of co-operation are analysed between a class leader and student's collective within the framework of approach of the systems.

Key words: co-operation, pedagogical co-operation, system, student's collective.